

UNICORNIS

APOTEKSOCIETETENS SEKTION FÖR FARMACI- OCH LÄKEMEDELHISTORIA

NUMMER 2 ANNO 2018

Två udda förpackningshistorier

Vi har tidigare skrivit om den utställning som Smålands Museum i Växjö under åren 2010-2012 med hjälp av bl.a. Björn Lindeke och Bo Ohlson visat om apoteksförpackningar. Med tillstånd av författarna och museet återger vi den pedagogiska text som Björn och Bo skrev som instruktion för besökare som kanske saknar apotekskunskap. Nu återger vi en artikel om två speciella förpackningar. /redaktören

Credé-flaskan

På apoteken förekom olika specialglas. En sort, som användes under en ganska kort period på 1900-talet, var Credé-flaskan, vars dystra historia förtjänar att berättas:

Fotograf okänd.

Credé-flaska för "Lapis-lösning", med tillhörande träförpackning.

»Credés profylax« var en metod för att förebygga bindhinneinflammation hos nyfödda av eventuellt från modern överförda gonokocker genom indrypning av 1% silvernitratlösning i barnens ögon.

Metoden, som benämndes efter sin uppfinnare, Leipzig-obstetrikern Karl Credé (1819-1892), infördes 1928 som obligatoriskt moment i svensk neonatalvård. Efter en tragisk förväxling av flaskor, vid

vilken ett barn fick salpetersyra i ögonen (och synen förstörd), föreskrev Medicinalstyrelsen:

- att lösningen endast fick utlämnas i en speciell, sexkantig droppflaska med glaspropp
- att proppen skulle låsas fast vid flaskan medelst en koppartråd, som drogs genom ett hål i proppen och runt flaskhalsen

- att koppartrådens ändrar skulle säkras med en blyplomb
- att det utlämnande apoteket skulle prägla in sitt namn i plomben med en speciell tång.

Flaskorna användes fram till 1964, då de ersattes med engångsampuller av plast. Credé-metoden avskaffades i Sverige 1986, då dess värde efter introduktionen av effektiva antibiotika inte längre stod i rimlig proportion till riskerna och obehaget för barnen.

Dextran – tidig intravenös infusion

Det finns exempel på tillfällen då läkemedelsutvecklingen gått snabbare än förpackningsutvecklingen. Vägen till specialiserade förpackningar kan vara lång och besvärlig, och det har hänt att man inte har velat vänta utan tagit vad som stod till buds. Så var fallet när Uppsalaföretaget Pharmacia 1947 fick fram Dextran som ersättningsmedel för att förhindra blodtrycksfall vid stora akuta blodförluster. Vätskan skulle ges som intravenöst dropp (infusion), men några speciella droppflaskor fanns inte. För att snabbt få ut produkten till sjukvården tog man till läskedrycksflaskor med patentkork. Först efter flera år fick man fram särskilda infusionsflaskor.

Foto: Bo Ohlson

Dextran (Macodex®) används alltjämt men glasflaskorna har sedan länge varit ersatta av lättare och mindre ömtåliga plastpåsar.

**Björn Lindeke
Bo Ohlson**

På gång i sektionen och Apotekarsocieteten

Vårens aktiviteter drog inte så många deltagare. Till föredraget om medicinhistoria av Nils Uddenberg i mars kom drygt 20 personer och till utflykten till Uppsala Medicinhistoriska museum/Linnés Hammarby i början av juni inkom inga anmälningar. Vi tar nya tag till hösten och hoppas på större intresse. Vi har engagerat Johan Wennerberg, författare till boken Läkemedel som förändrat världen, att 3 oktober i APS:s bibliotek tala om PAS och dess uppfinnare Jörgen Lehman. 30 oktober blir det en kväll med apotekaren, farmacihistorikern, hedersledamoten och museichefen Bo Ohlson kring farmaceutlatin också det i biblioteket. Årsmötet blir söndagen den 11 november och inleds som tidigare år med visning av museet och smörgåslunch. Därefter hoppas vi flertalet av de farmacihistoriska examensarbeten, som handletts från sektionen, kan presenteras av respektive student.

Apotekarsocieteten fullmäktigemöte genomfördes 25-26 maj i Uppsala. Förutom traditionella ärenden som verksamhetsberättelser, verksamhetsplan och budget var de stora frågorna revidering av stadgarna vid sidan av ändamålsparagrafen samt museets framtid, se nedan. Tre styrelseledamöter avgick och ersattes med fyra nya (nya stadgan): med dr Maria Palmetun-Ekback, ordförande i den nationella gruppen för landets läkemedelskommittéer; Kristina Sparreljung, generalsekreterare i Hjärt-Lungfonden; apotekare Johan Olofsson, vd i Din apotekare i Sverige AB samt apotekare Johanna Wikman, Sektionen för sjukhusfarmaci och Leo Pharma AB. Till nya hedersledamöter utsågs tidigare ordföranden i APS docent Conny Bogentoft och professorn i läkemedelskemi vid Göteborgs universitet Kristina Luthman.

På gång i museet

På det ovan nämnda fullmäktigemötet beslöts att inrätta en Biblioteks- och museinämnd med representanter från den nuvarande biblioteksnämnden, Sektionen för farmaci- och läkemedelshistoria samt externa experter inom respektive ämnesområde. Ordförande i nämnden blir en ledamot av APS:s styrelse, troligen farm dr Torkel Gren (galeniker). Därmed lyfts det direkta ansvaret för museet från sektionen. I beslutet reserverades 250 000 kr/år under 2019/2020 för modernisering av museet (vid sidan av det fastighetsunderhåll, som ingår i APS:s övriga fastighetsförvaltning). Medlen utfallet i den mån nämnden kan formulera och prioritera trovärdiga förbättringsåtgärder. En icke oväsentlig åtgärd blir att öka besöksantalet genom ökade öppettider och bättre marknadsföring. För detta och andra insatser krävs både professionella och ideella arbetsinsatser. Styrelsen hoppas fler av sektionens medlemmar kan bidra med en dag då och då.

Museet har under våren mottagit ytterligare donationer varav de två mest omfattande avser en förgylld fläkt örn och ytterligare en örn från Apoteket Hjärtat i Malmö (tidigare apoteket Fläkta Örn) samt ett större antal föremål från Apoteket AB/apoteket Lejonet i Malmö, vars övervakning byggs om. Ett museirum (stötboden har slagits samman med materialkammaren) i museet har utrymmts, målats om och skall rymma museets samlingar av förgyllda apoteksskyltar, nu utspridda i olika rum och fastigheter.

Med önskan om sköna sommark dagar. Skriv gärna en notis i Unicornis om ni besöker något intressant museum inom vårt gebit.

Anders Cronlund, ordförande
Sektionen för farmaci- och läkemedelshistoria

Apotekarsocieteten
sektion för
farmaci- och läkemedelshistoria

Unicornis utges av Apotekarsocieteten sektion för
farmaci- och läkemedelshistoria, Box 1136,
111 81 Stockholm.

Redaktionskommitté:

Åke Arvidsson, redaktör, ake.arvidsson@officinalis.nu

Ola Flink, flink.ola@gmail.com

Anders Cronlund, ordförande, 08-723 50 50

anders.cronlund@apotekarsocieteten.se

Birgitta Karpesjö, ansvarig utgivare

Susanne Henriksson, layout

Innehåll

Två udda förpackningshistorier	1
På gång i sektionen, Apotekarsocieteten och museet	2
Rostad rabarberrot – Från beprövad erfarenhet till vetenskap	3
Internationell kongress för farmacihistoria	4
Register	5
Frederik Paulsen skapade Ferring	9
Apoteket i Mörtfors – Sveriges minsta apotek	10
Jacob Berzelius alltjämt aktuell	12

A Apotekarsocieteten

© Apotekarsocieteten sektion för farmaci- och läkemedelshistoria

Rostad rabarberrot

- Från beprövad erfarenhet till vetenskap

Tidigare publicerad i Kemivärlden Biotech med Kemisk tidskrift Nr 4 (juni) 2015.

År 1676 drabbades Sverige av en stor fartygskatastrof när regalskeppet Kronan kantrade, exploderade och sjönk. I det arkeologiska arbete som pågått efter det att vraket upptäcktes i havet öster om Öland 1980, påträffades sommaren 2002 en stor medicinkista. Den innehöll inte mindre än 70-talet burkar av glas, porslin och trä varav många var hela med sitt innehåll. Fragment av texter syns på några små lådor. Ett av dessa pl. Rhab., tolkas som pulver av rabarberot (*Radix rhabarbari*), ett annat pl. Rhabar Tost, som pulver av rabarberrot som rostats (*Radix rhabarbari tostī*). Men varför rostade man rabarberroten?

Användning av roten av medicinsk rabarber *Rheum palmatum* finns beskriven i Kina redan på 500-talet. Bland traditionella växtdroger i kinesisk medicin var rabarberroten en av de viktigaste. Sannolikt nådde den kinesiska rabarbern Europa under första århundradet e. Kr. Intresset för drogen kulminerade under tidigmoderntid. Den tidigast hittade källhänvisningen för den rostade variantens användning i Europa går tillbaka till 1602 (Ryff, M.G.1602. *Neuwe Außgerüste Deütsche Apotheck*, Straßburg). I den första svenska farmakopén, *Pharmacopoeja Holmensis* 1686, beskrivs fyra olika beredningar med rabarberrot, men ingen rostad variant nämns. Denna finns heller inte nämnd i vare sig 1687 eller 1739 års svenska medicinaltaxa. Från dokument i Krigsarkivet vet vi dock att Linné, under sina år som amiralitetsläkare, inkluderade den rostade varianten i flottans läkemedelsförråd inför 1741 års krig mot Ryssland. Detta verkade vara det tidigast kända belägget för drogens användning i Sverige, men de arkeologiska fynden från Kronanvraket förskjuter nu denna tidpunkt minst 65 år bakåt i tiden.

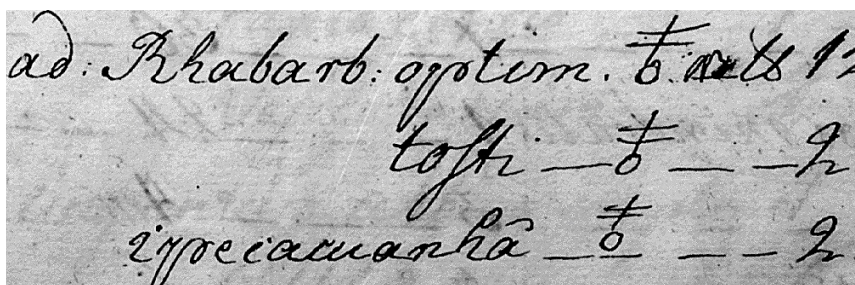
Medicinsk rabarber har, beroende på dosen, adstringerande och toniserande, såväl som lösande och avförande effekt. Den senare kan vara kraftig. Erfarenhetsmässigt lärde man sig att den avförande ef-

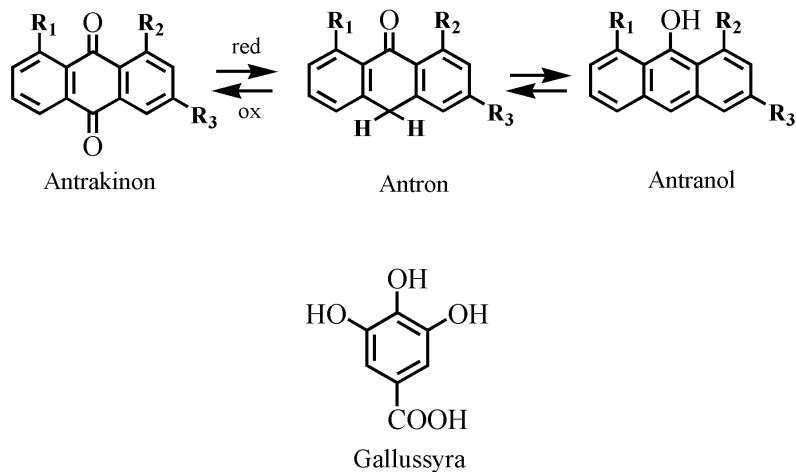
Lådfragment från Kronans medicinkista

fekten mildrades eller försvann om pulvret rostades. Man visste naturligtvis inte varför, men i sitt arbete *Om Rhabarber-jordens bestånds-delar, samt sätt, att tilreda Acetocell-syran* påvisar 1784 Carl Wilhelm Scheele för första gången oxalsyran. Scheeles sista avhandling i Vetenskapsakademins Handlingar *Om Sal essentielle Gallarum, eller Galläple-salt*, publicerad kort före hans död 1786, beskriver upptäckten av gallussyran. Scheeles upptäckter ledde till insikten om att oxalsyra och gallussyra är de huvudsakliga substanserna som utövar den adstringerande och toniserande effekten hos rabarberroten.

År 1833 insåg vidare den tyske apotekaren Philipp Lorentz Geiger att den avförande effekten hos ett antal droger kunde hänga samman med ett färgämne. *Vorzüglich ist es wohl die dunkelbraune, im reinen Zustande harzähnliche Substanz, welche die Wirksamkeit der Rhabarber bedingt.* Geiger kunde nu koppla den laxerande effekten hos den medicinska rabarberroten till innehållet av antrakinon-färgämnen. Ett antal besläktade växtfärgämnen, som krapp, karmin och brakved uppvisar en ofta mycket kraftigt laxerande effekt. Lackfärg framställd av *Rhamnus*-arter (brakved m fl.) kallades redan på 1600-talet i holländska konstnärskretsar träffande för *schiet geel* eller på ren Svenska *skitgult*.

Rabarber i Linnés memorandum till Amiralitetet 1741

Ämnena uppvisar olika substitutionsmönster, men den grundläggande strukturen är en 9,10-antrakinon som lätt undergår redox-reaktioner. Bakterier i tjocktarmen reducerar antrakinonen till antron (antranol som enol-tautomer), vilken – som framgår av strukturen – är kemiskt reaktiv och har kraftig effekt på motriken i tjocktarmen.

Vad händer då när man rostar rabarbern? *In pelvim ferream amplam et planam immisum ignis moderati calori expone, continue cum spathula agitando, donec colorem fuscum acquisiverit; tunc refrigeratum serva,*

d v s I en vid järnpanna värms under måttlig uppvärmning, fortsätt och rör med en stekspade till dess det hela mörkfärgats. Kan användas efter avkylning. Antrakinonerna är relativt flyktiga och har minskat eller försvunnit, tillika har den laxerande effekten.

Närvaro av antrakinoner i rabarberotpulver kan påvisas genom mikrosublimation och Bornträgers reaktion, d v s vid tillsats av alkali rödfärgas sublimatet.

**Björn Lindeke, ledamot,
Svenska kemistsamfundets
kemihistoriska nämnd**

Internationell kongress för farmacihistoria

Den 43:e internationella kongressen för farmacihistoria hölls 12-15 september 2017 i Warszawa, med två huvudtemata: 1: *Herbals, antidotaria, dispensatories and pharmacopoeias: the story of the pursuit of unification?* samt 2: *History of pharmaceutical organizations.*

Mötesplatsen var Warszawa-universitetets gamla bibliotek, som renoverats efter andra världskrigets förstörelse och kompletterats med en toppmodern hörsal, centralt på campus och centralt i staden (analyskemisten i mig fick en extra kick av en minnesplakett över Mikael Tsvett på grannhuset – kromatografins uppfinnare).

Totalt hölls 7 plenarföredrag och 69 15-minuters- (nåja!) -presentationer, samt ett 20-tal posters, fördelade på parallella sektioner så att det borde ha varit möjligt att bevista ca 40% av dem. Tyvärr hade arrangörerna inte programsatt tiderna för småföredragen, vilket medförde att sektionsordförandena inte hade något att hålla sig till (en gjorde det ändå), och det blev svårt att lägga upp ett eget körschema. En annan organisatorisk egenhet var avsaknaden av en deltagarlista. Känslan av att deltagarantalet var ovanligt litet kunde därför inte beläggas, men en allmän gissning var att det rörde sig om ca 140 personer. Skandinavien var magert företrätt – 4 norrmän, som

alla höll föredrag, två danskar – Mette Jensen med en prisad poster –, en finländare och en svensk. Notabelt var deltagande från länder längre österut än tidigare: Lettland, Litauen, Turkiet, Iran, Japan. Från väster såg vi Costa Rica och – givetvis – värdlandet för nästa ICHP, USA.

Kvaliteten på föredragen var tämligen god (med enstaka katastrofer), både vad avsåg innehåll, teknik och framförande. Särskilt utmärkte sig en grupp doktorander från prof. Christoph Friedrichs institution i Marburg, bland dem allra mest en yngling med armeniskt påbrå som har börjat titta på en enorm (mer än 11.000!) samling armeniska manuskript, hittills helt obeforskade.

I övrigt utmärktes kongressens ramverk av högklassig musik: en Chopin-konsert vid invigningen, två lysande violinsystrar vid andra dagens get-together-party, och en tradjazz-/swing-septett vid kongressmiddagen.

Och så må det noteras att bl.a. norska Nina Aldin Thune valdes in i Akademien och att engelska *Pharmacy Historian* fr.o.m. sommaren 2017 även är ISHP:s officiella organ.

Bo Ohlson

Unicornis

APOTEKSOCIETETENS SEKTION FÖR FARMACI- OCH LÄKEMEDELSHISTORIA

REGISTER ANNO 1986–2017

Artiklar i Unicornis 1986 – 2017

Sammanställd av Anders Cronlund och publicerad i Unicornis nr 2 år 2018. Registret kan tas loss från tidningen och sparas separat. Registret upptar inte annonser, notiser, kongressrapporter eller bokanmälningar/receptioner. Artiklar kan beställas för 50 kr/st inkl. porto från historiker@apotekarsocieteten.se
Ange Artikel som Ämne i mailet och glöm inte namn och postadress ditt brev skall skickas.

Författare	Rubrik	Sida	År/nr
Hindrik Strandberg	Elias Lönnrot – en föregångare inom folkmedicinforskningen	2	1986;1
Gunnar Göthberg	Ulrich van Huttens »De Guaiaci Medicina et Morbo gallico«	9	1986;1
Gunnar Göthberg	Pharmacopoeja Holmiensis – ett 300-årsminne	3	1986;2
Henrik Andersgaard	Helge T. Offerdahl grundläggare av norsk kvaloljemargarinindustrien	7	1986;2
Ulrika Stolt	Farmaceutiska Studentkårens 90-åriga historia	2	1987
Roland Ericsson	Henric Eberhard Ekström 1821 – 1882	7	1987
Roland Ericsson	Småle inte åt Smilax	6	1988;1
Margareta Härdelius	Axel Murray – apotekare och mecenat 1841-1914	7	1988;1
Roland Ericsson	Några noteringar om och från Sättra brunn	1	1988;2
Gunnar Göthberg	Tankar kring böcker	5	1988;2
Jan G. Bruhn	Farmacihistoria som vetenskaplig disciplin	2	1989
Gunnar Göthberg	Ett nyupptäckt testimonium	3	1989
Edward D. Hoch	Sista paret ut	2	1990;1
Roland Ericsson	Enhörningsapotek	2	1990;2
Gunnar Göthberg	Än lever latinet	4	1990;2
Roland Ericsson	Ur Bestiarium	2	1990;3
Gunnar Lundberg	Det svenska APOTHEKET...	4	1990;3
Gunnar Göthberg	Apotekshistoria i Gränna och Trelleborg	5	1990;3
Roland Ericsson	Enhörningar i heraldiken	2	1990;4
Gunnar Göthberg	Apotekshistoria II: Södertälje och Stockholm	3	1990;4
Roland Ericsson	Farmaci och filateli	7	1990;4
Roland Ericsson	Apoteket Örnen i Stockholm 100 år	3	1991;1
Åke Wahlqvist	Gamla recept på spritdrycker	4	1991;1
Britt Nerman	Så var det då	5	1991;1
Roland Ericsson	Farmaci och filateli II	8	1991;1
Roland Ericsson	Ekonomisk enhörning	2	1991;2
Åke Wahlqvist	Recept på gamla spritdrycker II	6	1991;2
Roland Ericsson	Danska farmaceut- och apotekarexlibris	7	1991;2
Britt Nerman	Så var det då II	8	1991;2
Åke Wahlqvist	Spritdrycker III	6	1991;3
Walter Braunstein	Olika arbetsformer vid textning på apoteksständkär	2	1991;4
Stig Ekström	Om våra apoteksnamn	3	1991;4
Roland Ericsson	Det lille a med slangehoved	4	1991;4
B. Johansson, S. Johansson	Så var det då – Apoteket Svanen i Norrköping på 1950-talet	5	1991;4
Roland Ericsson	Unicornu verum – loco!	2	1992;1

Författare	Rubrik	Sida	År/nr
Roland Ericsson	Om timjan och andra kryddörter	5	1992;1
Christer Sandberg	Kommentar om apoteksnamn	7	1992;1
Roland Ericsson	Apoteksinspektioner 1872	5	1992;2
Roland Ericsson	Mera om apoteksnamn	8	1992;2
Roland Ericsson	Dephlogisterad Lufts värkan i Sjukdomar...	3	1992;3
Roland Ericsson	Arsenik och gamla tapeter	6	1992;3
Roland Ericsson	Apoteksnamn än en gång	7	1992;3
Roland Ericsson	Enhörningen – djuret som ingen har skådat, men...	2	1992;4
Roland Ericsson	Den manliga figuren som blev Scheele	5	1992;4
Roland Ericsson	Apoteksinspektioner 1932 av prof. Carl Mörner	6	1992;4
Sven Heikkilä	Apoteket i Övertorneå 100 år	7	1992;4
Stig Ekström	Vad har Merkurius och Jupiter på svenska apotek att göra?	5	1993;1
Roland Ericsson	Kärnbolaget AB – Kabi	7	1993;1
Jan G. Bruhn	Bananer och orkaner	8	1993;1
Håkan Tunón	Acetylsalicylsyra - 500 år?	10	1993;1
Roland Ericsson	För 100 år sedan	11	1993;1
Roland Ericsson	Apotekares sjukdomar	3	1993;2
Roland Ericsson	Paracelsus 1493-1541	5	1993;2
Stig Ekström	Döden i grytan	6	1993;2
Håkan Tunón	Arsenik och gamla vitlökar	7	1993;2
Roland Ericsson	Johan Otto Hagströms brev	8	1993;2
Gunnar Göthberg	Om apotekens gamla ståndkärl	3	1994;1
Roland Ericsson	Därför har så många apotek växtnamn	4	1994;1
Stig Ekström	När det regnade manna	6	1994;1
Sixten Ljungberg	Minnen från kandidatåren	7	1994;1
Håkan Tunón	Linné, grobladet och kopplingen till nutiden.	9	1994;1
Roland Ericsson	Apotekspolletter	3	1994;2
Magnus Carlsson	Hjortons pulver	4	1994;2
Sten Sandberg	En gammal apotekare minns ...	5	1994;2
Håkan Tunón	Apotekarna och reklamen – 1905	6	1994;2
Ian Wiséhn	Apoteksteckningar av Elias Martin	4	1995;1
Roland Ericsson	Nya apoteksnamn	5	1995;1
Birger Stolpe	Apotek (om ordets bakgrund)	6	1995;1
Stig Ekström	Om malörten	8	1995;1
Roland Ericsson	Service på apotek ur farmacihistorisk synvinkel	9	1995;1
Gunilla Berglind	Apoteket på Sabbatsbergs sjukhus	9	1995;1
Greta Roslund	Nytt apoteksmuseum på apoteket Lejonet i Malmö	3	1995;2
Annon	Apoteket Malen i Högsby	3	1995;2
Birger Stolpe	Hirkepirk & perikum	4	1995;2
Stig Nylén	Apotekshistorisk studiesamling	8	1995;2
Ingvar Öfverberg	Westerviks förste apotekare	9	1995;2
Håkan Tunón	Svensk traditionell medicin i ett modernt ljus	11	1995;2
Roland Ericsson	Apoteksinspektören och kemiprofessorn greve Carl Mörner tar farväl	2	1996;1
Roland Ericsson	Tillydroppar	3	1996;1
Gunilla Berglind	Varför har vi inte fler änglar bland våra apotek?	6	1996;1
Stig Ekström	Våradonis	7	1996;1
Roland Ericsson	Evangelisten Lukas	3	1996;2
Margareta Modig	Den heliga jungfrun Maria framställd som farmaceut	4	1996;2
Håkan Tunón	Älgen i medicinen	6	1996;2
Gunilla Berglind	Att genom välgärningar aftorka nödens och behovens tårar	11	1996;2
Jan G. Ljungström	Apoteket Lejonet – ett av landets äldsta apotek (Gävle)	3	1997;1
Roland Ericsson	Svenska apotekarsläkter I	6	1997;1
Roland Ericsson	Brunnsapoteket i Loka återuppstår	8	1997;1
Roland Ericsson	Svanens Materialaffär	9	1997;1
Håkan Tunón	Ett medeltida morddrama på apotek	12	1997;1
Gunnar Lundberg	Medikamentstillverkande läkare på 1700-talet	6	1997;2
Håkan Tunón	Doften av gamla böcker	8	1997;2

Författare	Rubrik	Sida	År/nr
Roland Ericsson	Svenska apotekarsläkter II	10	1997;2
Gunnar Lundberg	Sköldpaddan i apoteket	11	1997;2
Stig Ekström	Blåklint för blåögda	12	1997;2
Stig Nylén	Teschka palatset fyller 100 år	2	1998;1
Roland Ericsson	Apotekarsläkten Brun	6	1998;1
Roland Ericsson	Enhörningar i Polen	8	1998;1
Roland Ericsson	En Tysk Enhörning	9	1998;1
Gunnar Göthberg	Preparata et Composita	10	1998;1
Roland Ericsson	All vår lärdom bliver svår	11	1998;1
Roland Ericsson	Aktualiserad enhörning	3	1998;2
Roland Ericsson	Apotekarfamiljen Ringström	4	1998;2
Håkan Tunón	Ädelstenar mot stress	9	1998;2
Roland Ericsson	Hängsignaturer i Finland	11	1998;2
Gunnel Wallin	Enhörningen i litteraturen	3	1999;1
Roland Ericsson	Långt före EKD	4	1999;1
Ian Wiséhn	Apotekare Gustaf Cavalli i Skövde	5	1999;1
Roland Ericsson	Apotekarfamiljen Wertmüller	6	1999;1
Håkan Tunón	Theriaca rediviva	8	1999;1
Leif H. Eklund	Aspirin – en alternativ beskrivning av upptäckten	10	1999;1
Roland Ericsson	Något om signering på svenska apotek i synnerhet med hängetiketter	11	1999;1
Roland Ericsson	Svenska hängetiketter	12	1999;1
Roland Ericsson	Apotekarfamiljen Dietrich	4	1999;2
Roland Ericsson	Svensk Farmaceutisk Matrikel 1877	8	1999;2
Gunilla Bill	Kristus i apoteket	9	1999;2
Roland Ericsson	Apoteket Svanen i Ystad 300 år	11	1999;2
Roland Ericsson	Apoteket Hjorten i Örebro 300 år	12	1999;2
Gunnar Göthberg	C. D. Carlsson	3	2000;1
Roland Ericsson	Pfizer 150 år	5	2000;1
Margareta Härdelius	Historien om ett stort litet företag – Kronans Droghandel	6	2000;1
Gunnar Göthberg	C.D. Carlsson och Albert Engström	3	2000;2
Roland Ericsson	Om logotyper	4	2000;2
Sven O. Eriksson	Vårt att veta, vårt att läsa – om medicinhistoria	5	2000;2
Roland Ericsson	Svane Apoteket	7	2000;2
Roland Ericsson	Apotekarsläkten von Sydow	3	2001;1
Bo Ohlson	En misslyckad gir, en smäll och en syfilissalva	4	2001;1
Gunnar Göthberg	Apotekarsocietetens holländska tavla	5	2001;1
Roland Ericsson	Till Scheeles minne	6	2001;1
Håkan Tunón	Urindiagnostik och kärnmagnetisk resonans	8	2001;1
Gunnar Göthberg	Äldre läkemedelsreklam	4	2001;2
Håkan Tunón	Traditionell kunskap om naturen kartlagd	6	2001;2
Roland Ericsson	Dansk apotekarhistoria	8	2001;2
Leif H. Eklund	Funderingar kring farmacihistoria	3	2002;1
Roland Ericsson	Stenar som läkemedel	4	2002;1
Ingegerd Agenäs	Förr och nu (om J.W. Hamners botaniska verk m.m.)	6	2002;1
Margareta Härdelius	Välsignelsen kom från Oljeberget	3	2002;2
Leif H. Eklund	Farmacihistoriska baskunskaper	7	2002;2
Roland Ericsson	Två tidiga apotekare	8	2002;2
Björn Lindeke	En ring – en länk i en indiciekedja	4	2003;1
Roland Ericsson	Apotekarfamiljen Salberg	6	2003;1
Jan-Olof Brånstad	Apotekens historia – finns den?	8	2003;1
Ove Rosén	Bondnotor - egenvårdsläkemedel på 1890-talet	2	2003;2
Lars-Gunnar Kinnander	Hinkhandfatsmetoden – en gammal metod?	2	2004;2
Gunilla Berglind	Medicinmått	6	2004;2
Ingegerd Agenäs	En tidig kvinnlig industrifarmaceut	7	2004;2
Ingegerd Agenäs	Linné 300 år	7	2004;2
Ingegerd Agenäs	Teriak	8	2004;2
Gunnar Lundberg	Berzelius – ikon i Östergötland	7	2005;2

Författare	Rubrik	Sida	År/nr
Carl-Edvard Sturkell	Carl XI:s bestämmelse från 1688 om apotekares tystnadsplikt	7	2006;1
Jan-Olof Brånstad	Receptkuvert	8	2006;1
Rune Lönngren	Sten Kjellmark – en okonventionell apotekare	2	2007;1
Bo Ohlson & al.	Scheeles sista brev	4	2007;1
John Sjögren	Paul G. Nordström 1869-1953 – pionjär i svensk läkemedelsindustri	2	2008;1
S. Ekström, L-E Appelgren	Chelidonium majus och minus	2	2008;2
Jan-Olof Brånstad	Svensk sjukhusfarmacihistoria	5	2008;2
Jan G. Bruhn	Naturaliekabinettet på Skånelaholm – en drogsamling...	5	2008;2
Leif V. Eriksson	Skulle jag inte visat dom?	7	2008;2
Anders Grahnén	Stellan Julius Gullström	2	2009;1
Anders Cronlund	Historien om Ett Kongligt Lustslotts apotek...	3	2010;2
Anders Cronlund	Förfalskade piller i Örebro?	4	2010;2
Bo Ohlson	Utrotningshotade djur	5	2010;2
Bo Ohlson	Om nygamla Svanar med mera	2	2011;1
Björn Lindeke	CD Carlsson (1875 – 1965) – Apotekare, samlare och ...	3	2011;1
Inge Anderfjord	Arbetet på ett apotek ur ett farmakognostiskt perspektiv	5	2011;2
Leif V. Eriksson	Skulle jag inte ha visat dom...?	10	2011;2
Bo Ohlson	Vårt behov av att minnas	2	2012;1
Leif H. Eklund	Carl Fredrik Plagemann	3	2012;1
Anders Cronlund	Karolinska Institutets sista farmakognost	9	2012;1
Helena Löf-g	Dagbok	11	2012;1
Anders Cronlund, ref.	Göran Schill och hans gärning	3	2013;1
Anders Cronlund, ref.	Exempel på Göran Schills forskningsområden under 40 år	4	2013;1
Astrid Rehnberg	Int. efterfrågan på svensk kompetens inom kvalitet och GMP	5	2013;1
Björn Lindeke	Medicinkistor, hus-, rese- och sockenapotek	10	2013;1
I. Agenäs, G. Frank	Arnold Wilund – en handlingskraftig visionär i orostider	3	2014;1
Ulf Landberg	Farmaceuter i FN-tjänst	3	2015;1
Ragnar Rydberg	Farmaceutisk FN-tjänst i Libanon	9	2015;1
Björn Lindeke	Sörmlands regemente & Gustaf Adolf Siegeroths Medicinkista	11	2015;1
Gillis Johnsson	Ivan Östholm – forskningschef och nyskapare	3	2015;2
Jerker Ahlin, Rolf Lundgren	Från Leopiller till Nicorette – nedslag i Leos historia	6	2015;2
Ola Flink	Andrés polarexpedition till Nordpolen	10	2015;2
Anders Cronlund	Om Carl Wilhelms Scheeles liv efter döden	12	2015;2
Anders Cronlund	Människan som källa till läkemedel	3	2015;3
Leif H. Eklund, Jan Ernberg	Långkörare (om läkemedel som funnits länge på marknaden)	4	2015;3
Arne Palm	Varför har du ritat siffror på din arm, farmor?	8	2015;3
Björn Lindeke	Apotekaren som kom till Ekebyhof (Christian Hereaus)	10	2015;3
A. Grahnén, N-B Nilsson	Farmaceutiska studentkåren under den nazistiska eran (1933-1945).	3	2016;1
Anders Cronlund	Vägen till FASS och Patient-FASS (Sammandrag av föredrag 2008)	9	2016;1
Ola Flink	Dan Andersson och bröstkakor med opium	11	2016;1
Folke Wiman	Apropå Bröstkakor	2	2016;2
Leif H Eklund, Jan Ernberg	Långkörare del 2 (om läkemedel som funnits länge på marknaden)	3	2016;2
Lisa Ekstrand	Farmacihistoria och yrkes stolthet	5	2016;2
Anders Cronlund	Konst- och krigshistoria kring apoteket Ugglan	9	2016;2
Björn Lindeke	Dovers Pulver – från beprövad erfarenhet till vetenskap	10	2016;2
Bo Ohlson	Om apotekens likdelsburkar	11	2016;2
Björn Lindeke, Bo Ohlson	Svenska apoteksförpackningar genom tiderna	3	2017;1
Ola Flink	Per Richard Westling – tankar kring ett mikroskop	7	2017;1
Ingegård Agenäs	Lösvaltsförsäljning och apoteksetiketter	8	2017;1
Anders Cronlund	Pharmacopoea Svecica, en utdragen historia	9	2017;1
Anders Cronlund	Apotekshus på Djurgården	10	2017;1
Anders Cronlund	Apoteksanalyser av arsenik	11	2017;1
Ola Flink	Bilder från Matforsfabriken på Digitalt Museum	12	2017;1
Ingegård Agenäs	Kvinnor på apotek	4	2017;2
Björn Lindeke	Spongia – om svampdykeri i Östersjön	6	2017;2
Lennat Denckert	Gifter och läkemedel – en toxikologisk tillbakablick	7	2017;2
Anders Cronlund	Abortmetodernas historia i Sverige	9	2017;2

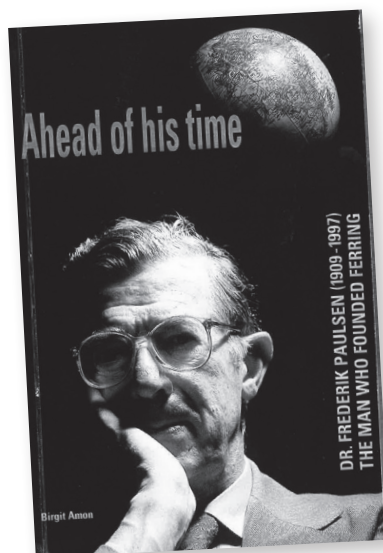
Frederik Paulsen skapade Ferring

Fredrich Paulsen var född 1909 på den tyska ön Föhr nära den danska gränsen. Som tonåring flyttade han med familjen till Kiel för skolgång och för att senare läsa medicin. Under den senare tiden kom han i kontakt med vänstergrupper och 1933 greps han av Gestapo för att ha delat ut subversiva flygblad. För det fick han 18 månaders fängelse. Efter fängelsetiden riskerade han att hamna i koncentrationsläger, men lyckades fly till Schweiz och Basel för fortsatta medicinska studier, som slutade med doktorsgraden. 1935 flyr Paulsen till Sverige och börjar på en obetald tjänst på ett sjukhus i Jönköping.

Ett år senare publicerar han på svenska sitt första arbete om hormoner, vilket leder till en anställning på Organon. Fysiskt utförs arbetet på Pharmacia, Organons svenska representant. Under tiden på Pharmacia undersökte han tillsammans med Anders Grönwall även medicinska aspekter på Dextran. 1939 byter han stavningen av sitt tyska förnamn till Frederik, blir svensk medborgare 1942 och rycker in som militärläkare.

Organon, liksom Leo, var vid denna tid mer intresserade av steroider och könshormoner än av peptidhormoner. Paulsen bedrev sin forskning kring de senare på dåvarande Biokemiska institutet tillsammans med den danska kemiingenjören Eva Frandsen, som han senare gifte sig med. Forskningen var främst inriktad på framställning och rening av Adrenokortikotropiskt hormon, ACTH, från framlob av svinhypofyser. Intresset för detta hormon saknades tills amerikanska forskare 1948 visade att det hade liknande effekter som kortison (via påverkan på binjurebarken). Trots att Sverige sedan 20-talet hade en kunskapsmässigt framstående position om hypofysens funktion saknades identifiering av dess frisatta hormoner. Den enda andra grupp i världen, som framställt ACTH fanns i Berkeley. Ett möte mellan Paulsen och ledaren för den gruppen visade att svenskarna låg före med större utbyte och renare produkt.

Paulsen och hans hustru Eva saknade medel att utveckla ACTH till ett läkemedel och erbjöd därför sina tjänster till bl.a. Ciba och Merck. Ingen var intresserad, kor-

Birgit Amons bok om Paulsen.

Biokemiska Institutet.

Foto: Stockholms Stadsmuseum.

tison stod i centrum. Efter de negativa beskederna tog Paulsen kontakt med ett mindre företag i slakteribranschen och bildade Nordiskt hormonlaboratorium AB, som 1950 hyrde två mindre rum i en fabriksbyggnad i Malmö. Samtidigt var han aktiv i bildandet av Svenska hormonsällskapet och grundandet av Acta Endocrinologica Scandinavica. Med hjälp av utlånad utrustning från nobelpristagaren Arne Tiselius förbättrades reningsprocessen ytterligare och med nya extraktionsmetoder även produktiviteten. Närheten till skånska och danska slakterier var också av betydelse för framgången.

1954 byter företaget namn till Ferring. En fering är en person från ön Föhr, Paulsens uppväxtplats. Med hjälp av danskt kapital etablerade sig Ferring snabbt i Danmark och Tyskland. 1961 knyts kemisten Hans Karlsson vid Lunds universitet till företaget och lyckas syntetisera de två hypofyshormonerna oxytocin och vasopressin. Det är två av de första peptidsynteserna worldvide. Paulsens nära samarbete med olika forskargrupper utanför bolaget gör att han "lånar ut" ACTH till dansken Niels Thorn och tjecken Vladimir Pilska, vilka ändrar strukturen för vasopressin och skapar desmopressin. Därmed är kassakon Minirin mot nocturi och diabetes insipidus född.

Frederik Paulsen var en man som gick sina egna vägar. Han hade en tydlig forskningsprincip: "Goal-oriented research is remarkably unproductive. True results are achieved in part by lucky coincidence and in part through scientific work which stimulates the interest of other scientists."

Anders Cronlund

Fakta baseras på häftet Ahead of his time av Birgit Amon, Ferring 1999

Apoteket i Mörtfors

– Sveriges minsta apotek

Sommaren 2017 bilade jag med familj i Östra Småland. På E22:an mellan Västervik och Oskarshamn blev vi fikasugna och när en skylt dök upp vid vägrenen, Mörtfors 1 km, med kaffekopp, chansade vi och svängde av huvudvägen.

Väl framme i Mörtfors träffade vi en trevlig pensionär (med ursprung från Västerbotten) som funnit sitt paradiset här. Han kunde berätta om ett livligt samhälle från förr:

Den stora glanstiden för Mörtfors var efter förra sekelskiftet när kamrer Bjurstam började bygga upp ett sommarparadis för gästande storstadsbor. Kanske svårt att föreställa sig idag, men redan på 1920-talet var stockholmarna sönderstressade och behövde koppla av på landet i lugn och ro!

Mörtfors var alltså under tidigt 1900-tal ett livligt samhälle med egen läkare, distriktsköterska, tandläkare, apotek och veterinär. År 1910 hade Bjurstam låtit bygga Mörtfors badhotell (numera pensionat och idag ett fantastiskt lunch- och fikaställe). År 1919 byggdes ett badhus där man kunde bada varmbad och låta sig gnidas in med örtextrakt av baderskor. Senare började Bjurstam köpa in torp och småstugor som förföll runt omkring i bygden, totalt 16 stugor som byggdes upp på nytt i Mörtfors, allt ännu bevarat idag. Sommargästerna flockades och många återkom år efter år. De bodde i stugorna och intog måltider på pensionatet när vällingklockan i klockstapelns ringde.

När 1970-talet var över hade de flesta verksamheterna i Mörtfors lagts ned och samhället "föll" i glömska. Detta förstärktes när vägen mellan Västervik och Oskarshamn som länge passerat Mörtfors drogs om och blev en riksväg en kilometer öster om samhället. Numera bor 70 personer permanent i samhället.

Apoteket i Mörtfors

När vi vandrade runt i denna idyll så möttes vi av en skylt "Apotek" på ett av husen, se bild.

Jag blev naturligtvis både förvånad och lite nyfiken på detta apoteks historia. Väl hemkommen tog jag kontakt med tidigare ordföranden i Apotekarsocieteten Leif H Eklund, som kunde berätta:

Det var ett självständigt apotek som inrättades 1897. Det drevs sedan som sådant fram till 1938. Medicinalstyrelsen väckte i mars 1938 frågan om apotekets förändring till filialapotek efter att apoteks innehavaren fått s.k. transport till annat apotek (fått privilegium på annat apotek). Apoteket var under flera år landets minsta och fick, tillsammans med en handfull andra, driftbidrag från apotekskollektivet. Försäljningen under de senaste åren hade uppgått till endast 17 500 kronor per år (motsvarande 635 000 kr i nuvärde) och fortsatt att minska varför förutsättningarna för ett självständigt apotek inte längre förelåg. Styrelsen hade dock förklarat att villkoren för inrättandet av filialapotek var att kommunen måste ställa upp med

lokal och bostad för föreståndaren och t o m subventionera hyran med storlek som var kopplad till omsättningen, en regel som gällde över hela landet för behållande av icke bärkraftiga filialapotek.

Ärendet remitterades till berörda kommuner och myndigheter. Hjorteds och Misterhults socknar ansåg att nedgången av omsättningen var av tillfällig natur och motsatte sig därför förändringen till filial. Med småländsk sparsamhet ville de inte ikläda sig garantier för inrättandet av ett sådant. Länsstyrelsen hänvisade till kommande förbättrade kommunikationer vilka borde förbättra apotekets ekonomiska situation.

Förste provinsialläkaren ansåg att ett apotek behövdes i orten och att ett filialapotek var tillfyllest. Men eftersom förutsättningarna för ett sådant inte kunde uppfyllas förordade man att ett självständigt apotek. Han trodde att någon ytterligare nedgång i omsättningen inte behövde befaras. Provinsialläkaren i Mörtfors hade en mer pragmatisk uppfattning i ärendet och tvekade inte att uttrycka den i klartext. Han framhöll att betydelsen av att behålla ett självständigt apotek uteslutande var av ekonomisk art för Hjorteds kommun. För provinsialläkaren och sjukvården var det däremot likgiltigt om apoteket var självständigt eller filial. Han menade att premisserna som kommunalfullmäktige i de båda berörda kommunerna gjort var *"icke blott verklighetsfrämmande utan delvis även felaktiga.... Då Mörtforstrakten saknar representant i kommunalstyrelserna har åtminstone kommunernas intresse för denna del varit ringa"*. Provinsialläkaren redogjorde i detalj för bussförbindelserna och menade att kommunikationerna inte hade förbättrats för Mörtfors vidkommande utan mer inriktats på att ta sig lättare till omgivande städer. Apoteket i Mörtfors har betydelse endast för dem som till äventyrs sökt läkare i Mörtfors påpekade han.

Apotekarsocieteten konstaterade i sitt remissyttrande *"att vederbörande kommuner icke äro villiga att ikläda sig erforderliga garantier för ett filialapotek och att rörelsen vid apoteket är för omfattande för att det lämpligen bör ersättas med ett läkemedelsförråd"*. Det bedömdes också svårt att kunna erhålla en kvalificerad föreståndare för en filial. Av dessa skäl borde apoteket utlysas som självständigt.

Farmaceutförbundet kom till samma slutsats. Som skäl anfördes att omsättningsminskningen bedömdes som tillfällig och att man befarade att för täta byten av filialapoteks föreståndare.

Status quo alltså. Men ingen sökande till det självständiga apoteket anmälde sig. Medicinalstyrelsen skärpte tonen och förklarade i april 1941 att om inte Hjorteds kommun åtar sig de ekonomiska garantierna för ett filialapotek kommer man att föreslå regeringen att apoteket upphör. Kommunerna fick krypa till korset och utfärda fastställda garantier och Medicinalstyrelsen beslöt året därpå att det självständiga apoteket skulle upphöra och ersättas av ett filialapotek. Men ingen var heller intresserad av ta hand om

Foto: Andreas Furängen

Utsikt från pensionatet i Mörtfors.

Mörtforsapoteket som filial förrän det blev ägarskifte i Oskarshamn, då den nye innehavaren John Heydel åtog sig uppdraget, i juni 1944. En långdragen process om landets minsta apotek var till ända och apotekservice kunde erhållas i Mörtfors under ytterligare 24 år, alltså fram till 1968. Under vakansperioden drevs rörelsen för den sista innehavarens räkning.

Av chefer och föreståndare på apoteket i Mörtfors har filialföreståndarens namn 1953 – 63, Fritjof Fritjofsson, gått vidare i farmacihistorien genom den stipendiefond han grundade 1941 för att hedra sin avlidna maka. Hon hade varit innehavare av apoteket i Ragunda i knappt tre år. Stiftelsen, som numera är den juridiska benämningen, fick namnet Apotekare Göta Ahlstedt-Fritjofssons minne. Ändamålet var att medlen skulle *"användas till bidrag till tryckning av uppslagsböcker, varuregister, lagerliggare i kort- eller bokform, eller som uppmuntran till den eller dem, vilka konstruera, framställa eller förbättra dylika anordningar ägnade att höja apotekens ordning och prydighet samt att göra det rent praktiska apoteksarbetet enklare, rationellare, intressantare och roligare."*

Grundbeloppet var 1000 kr men fylldes på under flera år därefter och hade vid permuteringen 2010 ett värde på 95 000 kr. En ömsint åtgärd mot såväl minnet av hustrun som yrket. Stiftelsens kapital är numera del i stiftelsen Apotekarsocietetens biblioteksmusei- och minnesfond.

**Andreas Furängen
med benägen medverkan av Leif H Eklund**

Jacob Berzelius alltjämt aktuell

Östergötlands museum anordnade under 2015 ett antal småprojekt under benämningen "gömdaglömda platser". Ett av dess mål var Jacob Berzelius födelsehem i Väversunda. Föredrag anordnades, skyltar uppsattes, en liten utställning (anordnad av Winje Green, födelsehemmets dåvarande ägare) om Berzelius i Väversunda kyrka och inte minst skrevs en skrift med titeln *Jacob Berzelius – en eldsjäl i vetenskapens tjänst* (36 sidor, Jan Trofast).

Med professor Elias Arnér, Karolinska Institutet som initiativtagare och arrangör hölls i Stockholm i augusti 2017 en internationell kongress om selenens roll inom hälsa. Där ingick en föreläsning (Jan Trofast) om Jacob Berzelius upptäckt av selen och en resa till fyndplatsen (Mariefred).

Anders Lundgren har under 2017 publicerat boken *Kunskap och kemisk industri i 1800-talets Sverige* (Arkiv förlag, 398 sidor), där bland annat kemins och den kemisk-tekniska industrins utveckling under 1800-talet analyseras.

Till medlemmarna i Berzelius Sällskapet har under 2017 skickats ut artiklarna "Berzelius och hans park", "Anna Sundström" – Berzelii hushållerska och hjälprede" och "Berzelius och Lantbruksakademien".

Berzelius Sällskapet har fått en inbjudan från Sveriges Mineralogiska Sällskap att delta i deras temamöte (14-16 juni 2018) med exkursion till Utö gällande 200-årsfirandet av upptäckten av litium på Berzelius laboratorium av Johan August Arfvedson. På Utö hålls en föreläsning (Jan Trofast) med titeln "Jacob Berzelius and Johan August Arfvedson – The Discovery of Lithium". Mer information från Jörgen Langhof 08-5195 4076 alt. jorgen.langhof@nrm.se

JACOB BERZELIUS (1779-1848) var en eldsjäl i det vetenskapliga arbetet, en aktad kulturkritiker och samtidigt en godhjärtad och balanserad medmänniska. Vem var denne kemins lagstiftare och vad hade skapat denne märklige man? Till hjälp tar vi hans ungdoms verk och hans personliga korrespondens med den närmaste vän- och släktkretsen. Resultatet framläggs i en bok (drygt 600 sidor, 115 bilder, utkommer på förlaget Fri Tanke i oktober 2018) med titeln *Jacob Berzelius – Klarhet och Sanning – Människan bakom de vetenskapliga framgångarna*.

"Jacob Berzelius har stått i centrum för många publikationer, av vilka ett flertal har haft Jan Trofast som författare. Det finns många skäl att sprida kunskapen om detta universalgeni. Berzelius unika mångfacetterade och profilstarka personlighet inviterar till analys. Hans position som en av 1800-talets ledande vetenskapsmän står oemotsagd, hans insatser för att främja verksamheten vid Kungliga Vetenskapsakademien är omvitnad, men det finns så mycket mer som

Fotograf "Maurin", privat ägo Jan Trofast.

Jacob Berzelius.

ryms i hans person. Det aktuella manuskriptet *Jacob Berzelius – Klarhet och Sanning* är imponerande till sin omfattning och djup. Man får en totalbild av Berzelius person. Det som kanske främst bidrar till detta är alla brev han skrev till sin unga hustru och inte minst till sin svärmor. Läsning av dessa visar den imponerande bredden i hans personlighet, utöver ett glänsande intellekt en förmåga att visa känslor, med den reservation som aktuell tidsanda bjuder, och empati. Hans texter präglas av en känsla även för språket och läsningen av hans texter ger även en förståndsmässig bas för att tolka hans ledamotskap i Svenska Akademien. Läsning av den aktuella totalbeskrivningen av Berzelius blir speciell eftersom den i stora stycken baseras på brev som återges in extenso. Sammanfattningsvis bjuder Trofast på en totalupplevelse av Berzelius och genom den gedigna presentationen, såväl till bredd som djup, kommer Berzelius vara inskriven i historien för många generationer framåt." Citerat från professor em. Erling Norrby, Kungliga Vetenskapsakademien.

**Berzelius Sällskapet/
Jan Trofast – ligatum@gmail.com**